Tamás Pál
A bumfordi új Metternich

A buszban velem szemben szellemileg visszamaradottnak tűnő fiatalember. Mindenkire mosolyog, próbál az utasokkal kapcsolatot létesíteni, de senki sem áll kötélnek. Végül rám mered, és jó hangosan elkezdi: – Mit képzelnek ezek a brüsszeliek, el akarják tőlünk venni Ukrajnát, ezt mégsem tűrhetjük, és akkor mi lesz Odesszával?

Kibámulok az ablakon, a többiek meg sem nyikkannak. Szegény ember, mégsem sikerült a moszkvai buszban kapcsolatot létesítenie. Az aluljáróban a metróállomásnál nyitva egy kulcsmásoló. Kinézésre talán nem is orosz, inkább délvidékinek tűnik. Kis üvegkalickáján új cédula: Mi sem szolgáljuk ki Barack Obamát. Megállok, fényképezem a táblát. Az elszánt hazafi a boltból figyel, nem méltatlankodik. Sőt feltartott ujjával mutatja, hogy győzni fogunk. Ugyanezzel a kéztartással visszaintegetek, megnyugszik, vele vagyok.

Oroszország és a nemzetközi színháztörténet egyik legfontosabb színháza a MHAT, a Moszkvai Művész Színház. Homlokzatán nagy plakát: „Jótékonysági koncert a dicsőséges krími hadjárat tiszteletére". Legalább ők kimaradhattak volna. De lehet, hogy épp nekik nem volt szabad. Az újságíró karon a Lomonoszov Egyetemen háromszáz másodévesnek mondom a média-gazdaságtanból a napi porciót. Az utolsó néhány percben jöhetnek a kérdések. Egyetlenegy volt (többre nem is maradt idő): „Beszéljünk itt is egy kicsit a krími történetről." Különben úgy látom, hogy az egyetemen a vitáktól most mindenki óvakodik, a hazafias többség azért,mertmit kell erről annyit beszélni, a liberális kisebbség meg azért, mert attól fél, hogy nemzetietlennek tűnik.

1989–1991: bármi megtörténhet?

De a vendégelőadóra nem vonatkozik az etikett. 1989–1991 között éppen nem létezett semmiféle átfogó orosz stratégia. Az elitek még elhitték a Nyugatnak, hogy a NATO nem mozdul Keletre, hogy ők is hamarosan a Nyugat részévé válhatnak, hogy a győztesek az ő érdekeikre is, legalább kismértékben, de tekintettel lesznek, végül is itt mindenki együtt a közös európai házat építi. S ha mégsem, abba jobb bele sem gondolni. Végül is minden kelet-európai akkor és azóta is meg volt győződve arról, hogy itt bármi megtörténhet. Rettegnek Oroszország további bomlásától – miközben belső orosz szeparatisták nem bukkantak elő – és attól, hogy gyengeségüket az amerikaiak végül mégiscsak kihasználják. Egyébként ebben sem tévedett a moszkvai közvélemény.

Mivel magától senki sem ajánlott semmit, az oroszok meg zömmel még mindig a Szovjetuniót tekintették „hazájuknak", és az új posztszovjet nemzetállamokat nem tartották túl sokra, Jelcin végül is úgy gondolta, hogy nincs mire túl sokat várni. 1996-ban össze is hoztak egy társadalomkutató csapatot, hogy gyártsanak az elnöknek

átfogó nemzeti ideológiát. Az egészből nem jött ki semmi. Párhuzamosan más csoportok is alakultak.

A nemzetstratégiák persze elsősorban a konzervatívokat foglalkoztatták. A progresszívak úgy gondolták, hogy a terminus már önmagában is értelmetlen. De a konzervatív oldalon csak összeállt egy elég jó csapat, az Orosz Megegyezés Csoport. Alapgondolatuk az, hogy az állam gyenge, s így Oroszország képtelen bármilyen hagyományos szerepének eljátszására, emiatt talán létezése is megkérdőjeleződhet.

A tennivaló tehát világos. Vissza kell építeni az államot – mégpedig szovjet visszarendezés nélkül. A nemzetnek itt köze nem lenne, nem lehet az etnikumhoz. Az orosz jobboldalon érdekes módon egyébként a szovjet bukás előtt léteztek radikális nemzeti projektek, s ezek többé-kevésbé etnikaiak is voltak, de a bukás után szinte teljes súlyukat elvesztették. Az Orosz Megegyezés Csoport emberei hálózatként ma is léteznek, Putyin személyes kapcsolatban van velük. Amit tőlük megvett, az tulajdonképpen az 1920-as években orosz emigránsok között kialakult gondolati építmény, az eurázsiaiság ideológiája.

Ezt annak idején a bolsevikok elől Nyugatra menekülő értelmiségiek (Florovszkij, Trubeckoj és mások) rakták össze, de az alapötlet tulajdonképpen Nyugat-ellenes. Programadó, 1921-es alapkötetüknek az Exodus Kelete címet adják. Számukra Oroszország súlyát és értelmét a földrajz, az általa lekötött és ellenőrzött terek adják. Az ország alapmisszió ja e vidékek biztonságának fenntartása, a nyitottság és a demokrácia hitük szerint ellenjavallt. Felfogásuk szerint a XVIII. században Nagy Péter az ország mesterséges elnyugatosításával megtört egy régebbi, a mongol és tatár időkből fennmaradt integrációs hagyományt.

Az örök Róma

Az orosz reformértelmiség zöme persze ilyesmiben nem gondolkodott, a 80–90-es évek fordulóján magát inkább „nyugatosnak” hitte, és hajlandó volt valameddig kibékülni Oroszország legyengülésével, ha azt a Nyugat befogadja vagy legalábbis magához közelebb engedi. De azért számosan voltak, akik másképp gondolkoztak, és úgy hitték, hogy a deszovjetizáció kivérezteti az államot, és megkíséreltek aktívan ellenállni. Közülük egy Alexander Dugin nevű, a moszkvai elitek bekezdetben be sem kerülő ideológus tűnt talán legbefolyásosabbnak. Számára az eurázsiai történelem a szárazföldi és a tengeri birodalmak, az „örök Róma”, és az „örök Karthágó” küzdelmének tűnik.

Oroszország az örök Róma aktuális megjelenítője. Dugin ötleteit viszonylag egyszerűen német ultrakonzervatív és „voelkisch” szerzőktől meríti. Ügyes szervező, de nem pártot, hanem kiadót, portálokat alapít, szövegeket fogalmaz, az ezredforduló után sokan kezdenek figyelni rá, s alapít egy eurázsiai mozgalmat is. Putyin apparátusa ezekre érzékeny, és sokat tanul tőlük. Duginék alapértékeikben különböznek a húszas évek eurázsiai ideológusaitól. Azok Amerika-barátok, antiantiszemiták és német misztika-ellenesek voltak. Dugin ennek az ellenkezőjét hirdeti. Mégis a Lomonoszov Egyetem professzora lesz, az állami média számtalanszor szerepelteti.

Terminusai népszerűek, bevonul a legismertebb közértelmiségiek közé. Felvizezett változatban az általa összerakott világkép fontos elemei beszivárognak Putyin szövegeibe. Putyin természetesen így nem egyszerűen orosz etnikai nacionalista, bár a krími projekt indoklásánál úgy tesz, mintha az lenne. Nem is egyszerűen birodalomrekonstruáló. Amivel próbálkozik, az inkább az átmenet vagy valamilyen keverék. Tulajdonképpen ennek a stratégiának két eleme van. Az egyiket talán ellenforradalminak neveznénk a szó klasszikus értelmében, a másik úgy akar az amerikaiakkal szemben – elsősorban saját régiójában, de ha kell, máshol is – ellensúlyokat kiépíteni, hogy abból valamilyen többpólusú rendszer azért összejöjjön, hogy az amerikaiak mégse legyenek képesek érvényesíteni 1989–1991-ben kialakult túlsúlyukat.

Ukrajnában már nem az amerikaiak kavarnak

Azok, akik azt állítják, hogy ismerik Putyint és az őt mozgató értékvilágot, azt mondják, az elnök egy pillanatra valóban elhitte, hogy Ukrajnában kitört a forradalom, és akár Oroszországban is beindíthat hasonló folyamatokat. Ebben az értelemben lépett fel a „forradalommal" szemben. Ilyenkor el szokták mondani, hogy Putyin tévedett. Ukrajnában szó sincs, vagy nem volt szó forradalomról. A pályára kiszaladtak persze változásokban, önszerveződésben gondolkodó fiatal értelmiségiek (meglehetős kisebbségben), másodosztályú ellenzéki politikusok, akik az utcán keresztül próbálták Janukovicsot megpuccsolni, és persze sokan a Jobbikra hasonlító formáció aktivistái közül, de hát attól még nem lesz forradalom, hogy Janukovics az első keményebb akciók idején elszökik.

A hirtelen hatalomra kerülő parlamenti ellenzék meglehetősen ügyesen nekilátott az ottani radikálisok kiszorításához és lefegyverzéséhez. Ebben Putyin kifejezetten zavar, a társadalmi önszerveződésben hívő kijevi bölcsészek meg önmagukban egy légynek sem tudtak volna ártani. Technikai szempontból sokan dicsérték Putyint, azt mondták, mer kockáztatni, és puskalövés nélkül néhány nap alatt megnyer egy háborút.Mi azt gondoljuk, hogy még ha sok minden be is jött, az orosz–ukrán relációban Putyin tévedett, mert egy pillanatra maga is elhitte, amit mondott, s azt gondolta, ő lesz az, aki a rendet helyreállítja. Kicsit bumfordi, de azért mégis korunk Metternichje, megvédi a világot a forradalmi káosztól.

Az most mindegy, hogy Metternich össze tudott a napóleoni háborúk után egy konzervatív politikai szövetséget horgolni, itt meg sehol a szövetség, igaz, hogy forradalmi ellenség sem volt. Ez a Metternich eltévedt. Másképp, de eltévedt egy geopolitikai játszmában is. Úgy gondolta, hogy Ukrajnában az amerikaiak kavarnak. Még nem világos hogyan, nem világos, milyen technikákkal, de ők az ellenfelek. Az európaiak nem, az ő hatalmi világuk nem elég centralizált, összefogott. Ameddig ilyenek, rájuk Putyin nem féltékeny, inkább egy kicsit lenézi őket. De az ukrán történetben mégis ők voltak a komolyabb szereplők, nem machinátorként, inkább a vágy titokzatos tárgyaként. Míg 2004-ben az amerikaiak valóban komolyan kevertek az akkori Majdanon, most sehol sem voltak.

A Krím óriási belpolitikai siker

De hogy egy kicsit mégis láthatóbbak legyenek, elkezdtek hangoskodni, bár az igazi játék nem velük zajlott. Putyin tévedett, amikor úgy vélte, hogy megint az amerikaiak vannak az események mögött, mint 2004-ben, és elhatározta, hogy megelőz és odavág. Így a krími beavatkozás ebben az értelemben kifejezetten tévedéssel kezdődött. Indokolatlan Putyin, a nagy stratéga mítosza. Kiderült azonban, hogy a Krím óriási belpolitikai siker. Évtizedek óta az első olyan történés, amely az oroszokat elsöprő többségükben konszolidálja az állam körül, mozgósítja elképzeléseiket önmagukról mint nemzetről, sőt ami itt talán még fontosabb, az etnoszról, az orosz népről.

A birodalom mindig politikai konstrukció volt, és az egykori szovjet területekről milliószámra érkező új vendégmunkásokkal kapcsolatos idegenkedés, sőt ellenségeskedés azt jelenti, hogy e volt szovjet népek iránti baráti érzelmek, ami nélkül igazi imperialista helyreállítás nem lehetséges, egyszerűen nem léteznek. Akkor sem fogadják elveszett testvérként a volt szovjet átvándorlót, ha orosz, vagy oroszul beszél. De ez a 25 éves trend most egy csapásra megváltozott. Úgy tűnik, az embereknek szükségük van arra, hogy magukat együtt oroszoknak, és ebben a minőségükben összerendezhető népnek gondolják. Szerencsés esetben a szankciókra pár év múlva már senki sem emlékszik, valamilyen laza szövetségi formában az oroszok és az ukránok is kibékülnek, de a történészek emlékezni fognak arra, hogy egy hosszú ideológiai senki földjét követően hirtelen megjelent az összetartozás mítosza.

Ez akkor is fontos, ha egyébként tudjuk, hogy az emberek itt milyen kitaláltságokat éreznek, hisznek ősi közösségeknek. Ebben az értelemben a krími területszerzés (hadjáratnak azért nem nevezném) valóban fordulópont – még akkor is, ha tudjuk, hogy nem a tömegek nemzeti mozgósítása, hanem leszerelése, hazaküldése az igazi művészet, és hogy a nagy népekkel sokkal óvatosabban kell játszani. A kicsiket sem tudjuk igazán leszerelni, a nagyok békés visszarendezésére pedig egyáltalán nincsenek jó technikák. Furcsa módon máris láthatók nem várt pozitív mellékhatások is. Putyin igazi nemzeti vezetőként (annak hiszi magát, vagy egy időre az is) a korábbiaknál sokkal határozottabban kezelheti az utcai orosz nacionalista csoportokat, és léphet fel a bevándorlókkal vagy a kisebbséggel szembeni rasszista erőszakkal szemben.

Lehet, hogy csak ideiglenes megoldásokról van szó, de egy magát sikeresnek, ugyanakkor nagyvonalúnak és kiegyensúlyozottnak vélő társadalom kevésbé frusztrált. Ritkábban ugrik össze a gyomra, nehezebb megsérteni, s közös érdekünk, hogy senki se érezze magát sarokba szorítottnak. Se a kicsik, se a nagyok. Természetesen szó sincs arról, hogy el kellene hinnünk a konfliktusban részt vevők magyarázatait és magyarázkodásait. Putyin kétségtelenül belegyalogolt a vesztfáliai nemzetrendszerbe. De a szuverén nemzetállamok 1648-ban copyrightolt rendszere így is, úgy is recseg-ropog. Nem Szevasztopolban süllyesztik el, és nem is ott mentenék meg, ha az egész történetre nem kerül sor egyáltalán. De az új Metternich modelljének bumfordisága és valószínűleg a másolhatatlansága is nyilvánvaló.

(Első közlés: *Népszabadság,* 2014. május 2.)